

ZÚČTOVÁNÍ A VÝHLEDY

Jan Mukařovský

Přednáškový námět posledního dne našeho sjezdu postrádá (k jisté nevýhodě těch, kdo jím byli pověřeni) určitosti, jakou měly náměty úvah přednesených ve dnech předešlých. Lze při něm mluvit o velmi mnohých věcech, a tak je nebezpečí, že projevy k němu se vztahující budou, dělej co dělej, vždy obviňovány z neúplnosti. Bylo by ovšem možné pojmout je jako shrnutí úvah pronesených ve dnech předešlých, avšak mínění při těchto úvahách vyslovená byla do té míry různorodá, že by bylo velmi nesnadné nebo i nemožné shrnout je bez jednostrannosti v jednotný smysl; kromě toho lze mít vážné pochyby o užitečnosti takové rekapitulace. Zbývá tedy cesta jediná: předpokládat, že všechny sjezdové úvahy měly v podstatě jediné ústřední téma, a pokusit se o osvětlení těch jeho stránek, které buď nebyly dotčeny vůbec, nebo jen mimochodem. I tehdy ovšem je si třeba být vědom toho, že ústřední téma sjezdu mohlo by být pochopeno i mnoha jinými způsoby, než jak se stane v této přednášce.

Co tedy chceme pokládat za ústřední sjezdové téma? Zdá se nám, že by mohlo být nazváno: úvaha o dnešním smyslu českého literárního dění. „Smyslem“ míním přitom jednotnou dynamiku tendencí směřujících do budoucna, které jsou sice v dnešním stavu literatury a společnosti zárodečně obsaženy, a mají tak svou nutnost, ale k tomu vykryštalizování a plnému uskutečnění potřebují aktivního a vědomého úsilí těch, kdo s literaturou přímo nebo nepřímou souvisí. Sjezdové úvahy, vybravše si některé dílčí úseky aktuální literární problematiky (Osobnost a kolektiv v literatuře, Cesta literatury k lidu, Poslání literární kritiky ve společnosti), pokusily se na nich vystopovat některé vývojové nutnosti, vyplývající z nových poměrů společenských a z nové situace literatury. Tento postup je přirozený u spisovatelů, kteří svým budoucím dílem mají nově dané nutnosti realizovat. A vzhledem k dnešní situaci je to i svrchovaně aktuální. Přesto však nesmíme zapomenout, že počínajíc si takto, obnovili spisovatelé bezděky dávnou tradici úvah o celkovém smyslu a položení české literatury.

Je, zdá se, charakteristický rys české literární kritiky a esejistiky, že se jí po celé devatenácté století měnily obecné literární problémy pod rukama v otázku po celkovém rázu české literární tvorby a po praktických důsledcích, které z toho rázu vyplývají pro tvorbu další. Pokusíme se to ukázat na několika příkladech a pokusíme se dále i o zjištění příčiny toho, že se česká literární esejistika po dobu celého století tak úpor-

ně vracela k problému vlastně jedinému. Tušíme-li správně, vede právě odtud schůdná cesta k tématu, které je naším úkolem.

Již první památná novočeská polemika o prozodickou základnu básnického rytmu, Palackého a Šafaříkovi Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodie, ačkoli se týká otázky značně speciální, míří k celkovému položení české literatury, kterou – jak prohlašuje – chce zvednout na kvalitativní úroveň poezie řecké, jakož i odněmčít a postavit na základ slovanský. Prostřednictvím prozodie chtějí tedy autoři zapůsobit na českou literaturu jako na celek, proměnit i její uměleckou výstavbu i vztah k literaturám jiných národů. Ještě zřetelněji projevuje se snaha určit vlastní smysl české literatury a stanovit závazně její náležité položení, tentokrát vzhledem k jiným odvětvím národní kultury, v Jungmannově stati O klasičnosti v literatuře vůbec a zvláště české. Jungmann nezajímá se zde jen o obecný pojem klasičnosti, ale hlavně o jeho význam pro přítomný a budoucí stav literatury české; klade hlavní důraz na to, aby „literatura naše, co možné, ze života vycházela a do života národního vcházela“; klasičnost jeví se mu toliko prostředkem vhodným k tomu, aby způsobil úzké splynutí literatury umělecké s vědeckou, dále s filozofií a také s řečnictvím na základě vypěstovaného jazyka národního, jenž zase je nástrojem denního života v nejširším slova smyslu. Jan Neruda v článku Nyní (Obrazy života 1859) klade již otázku smyslu české literatury zcela přímo: „Ostatní národové nehledají více těžiště svých snah v literatuře, jejich mysl rozprádá železná síť po celé zemi, spojuje moře, velí písmem bleskovým, vše to jediné k tomu účelu, aby se nejvzdělanější národové sobě sblížili, každá země a každý člověk daň svou veškerenstvu podati musil, od ostatních podobné dary obdržoval a aby vše stejným krokem a bez závady z kterékoli strany pokračovalo. Náš národ ovšem i při této veliké úloze svůj podíl má, poněvadž jej míti musí; nejsme však materiálně tak obdařeni, abychom vydatným a zřejmě ofenzivním způsobem se podíleli. Naše hlavní snaha posud musí k tomu čeliti, abychom k uvědomění všeobecnějšímu pravé své úlohy přišli. Jen literatura nám k tomu může dopomoci, a kdežto jiní národové více nebo méně ji opouštějí, musíme my k ní vždy ještě všechnu svou sílu obracet.“ Jako posledního člena této řady uveďme Šaldovu Moderní literaturu českou; Šalda si zde položil otázku celkového rázu a smyslu české literatury způsobem zpodrobňujícím; prošel totiž celým českým literárním vývojem od samých začátků a dobral se tak teze, že „moderní literatura česká jest ve značném a snad až povážlivém stupni umělá: byla tvořena většinou jaksi zvnějška akty vůle, jimž neodpovídalo dost tvárného bohatství názorového i citového; nenalezla souvislost s tradicí poezie národní a melodická metoda poezie národní nebyla v ní oži-

vena, nebyla domyšlena a dále vytvářena; česká poezie moderní opakuje vcelku vývoj a formy poezie západní.“ Vedle Šaldy připomeňme si aspoň pouhou narážkou ještě F. V. Krejčího, jenž se nad celkovým osudem a smyslem české literatury zamyslel dvakrát, jednou v knize Zrození básníka, podruhé v širší souvislosti s celou českou kulturou v knize České vzdělání.

Po Krejčím se však situace pojednou mění; poválečná generace, generace poetismu, odmítá již uvažovat o své literární problematice ze stanoviska specificky českého, chce ji vidět jako problematiku poezie vůbec. Praví to s jistou dávkou mladé vyzývavosti velmi zřetelně v Manifestu poetismu: „Naši předchůdci otevřeli okna do Evropy. Vyvodili jsme z dokonale internacionální povahy moderní civilizace ten důsledek, že jsme opustili provinciální a regionální horizonty nacionální a státní příslušnosti, odcizili jsme se dějinám literatury české a zřekli se dědictví českého malířství. Historický odkaz domácích hodnot nenabízel nám ostatně víc, co by mělo platnost pro přítomnou evropskou chvíli. Jedině snad... obraz co bílých měst u vody stopen klín... ta nádherná pasáž předbřeznové básně, volný a kadencovaný sled snových obrazů, ztělesňovala to, co jsme hledali v poezii.“ Je ovšem jisté, že toto odmítnutí promýšlet zásadní otázky literární tvorby v souvislosti s dosavadním vývojem domácím neznamena skutečné překročení hranic českého literárního kontextu; je však velmi charakteristické pro jistou radikální změnu vnitřní i zevní situace české literatury. Brzy uvidíme, jaká to byla změna.

Položme si nyní otázku: Jak to, že česká literární esejistika po celé devatenácté století věnovala tolik zájmu celkovému položení české literatury? Jak to, že v době, kdy právě ve velkých evropských literaturách byla věnována pozornost zásadním uměleckým otázkám literární tvorby, otázkám vztahu mezi literaturou a společností atd., se české přemýšlení o literatuře tak tvrdošíjně vrací, jako k místu stále bolavému, k jedinému tématu, k otázce smyslu české literatury a jejího vztahu k českému národnímu životu.

Lecco nám mohou povědět citáty, které byly právě uvedeny. Jedna věc je zřejmá z nich ze všech: že nebyl pocíťován jako normální vztah české literatury k literaturám jiným, k ostatním odvětvím domácí kultury, k českému národnímu životu jako celku; jinak by sotva k úvahám tohoto druhu býval byl důvod. Příčin tohoto stavu bylo několik: jednu z hlavních naznačuje právě citovaný výrok Nerudův. Literatura je u nás podle Nerudy, na rozdíl od jiných národů, „těžištěm národních snah“. Mohlo by se ovšem zdát, že takový stav je pro literaturu prospěšný; ve skutečnosti však znamená *porušení rovnováhy jejích funkcí*. Je ovšem pravda, že literatura vždy plní mimoestetické funkce a že bez nich byla by vážně churavá; jiné však je, vstupuje-li literatura v činný styk jednou s tou, po druhé

s onou stránkou národního života, a opět jiné, je-li spoutána úkolem trvale nahrazovat jisté chybějící stránky národního života a příslušné k nim funkce. A právě o tento druhý případ u nás šlo po téměř celé devatenácté století. Dosvědčuje to tichý povzdech Nerudův: „Nejsme materiálně tak obdařeni, abychom vydatným a zřejmě ofenzivním způsobem se (na evropském kulturním a civilizačním dění, pozn. aut.) podíleli.“ Neruda praví, že jsme chudí: literatura musila tedy tehdy suplovat rozkvět hospodářský a také rozvoj technický („mysl ostatních národů rozprádá železné síťe po celé zemi“). Vedle těchto odvětví mohl však básník uvést např. také vědu, pro kterou rovněž koncem let padesátých, kdy svou úvahu psal, chyběly dokonale vybudované instituce i jiné předpoklady a již tedy také musila literatura do jisté míry suplovat. A tento nenormální stav funkcí literatury se mohl proměnit k lepšímu teprve tehdy, když národní život nabyl možnosti vytvořit si chybějící funkce i příslušné k nim předpoklady. Jak známo, stalo se to teprve v posledních desítiletích devatenáctého věku rozvojem českého obchodu a průmyslu, rozdělením univerzity atd. A skutečně vidíme, že brzy nato se počíná proměňovat i situace literatury v struktuře národního života; o tom však promluvíme podrobněji až v příštích odstavcích. Dokud stav funkční nerovnováhy trval, pocítovala literatura jeho útlak, jenž nepříznivě působil na vývoj její umělecké výstavby. Funkční přetížení omezovalo totiž umělecké možnosti literatury do té míry, že literatura nebyla schopna rozvinout svou vlastní vývojovou dynamiku; byla nucena přijímat své vývojové podněty zvenčí, z jiných literatur, už hotové a zpracované, nikoli přímo vytěžené z rušného proudění národního života – odtud ráz „umělosti“, ke kterému – jak již uvedeno – poukázal Šalda. Vyskytly se ovšem v českém literárním vývoji této doby některé ojedinělé zjevy, které se tomuto omezení své umělecké volnosti dovedly vymknouti, snad osobní genialitou, snad i zásluhou zvláštního utváření objektivních příčin: byli to zejména Máchá, Němcová a Neruda. Leč právě tito spisovatelé jsou důkazem, že funkční omezení existovalo a působilo. O Máchovi víme, jakou bouři rozhořčení vzbudil u současníků zdánlivým nedbáním aktuálních národních potřeb, Němcová si dovedla najít svobodu uvnitř mezí, které jí byly uloženy (srov. Šaldův výrok: „Nadání Boženy Němcové mělo své meze, ale poněvadž jich nepřekročila, zdá se, že jich vůbec nebylo.“), Neruda pak se, zejména ve vrcholech své tvorby, vymkl zevnímu omezení tím, že si hrdě uložil omezení své vlastní.

Mohli bychom ještě dále pokračovat ve výčtu příčin, jež v devatenáctém století působily abnormalitu postavení české literatury v národním životě, tak např. zvláštní poměr mezi literaturou a prudce se rozví-

jejícím spisovným jazykem, jenž básnické výboje, zprvu lexikální, později zejména stylistické, žízňivě vpíjel, čině co nejrychleji řádem to, co ještě před vteřinou bylo porušením řádu, a utrhuje tak doslova básnictví půdu pod nohama. Nám však nejde o podrobný rozbor, nýbrž jen o poukaz k tomu, že po celé téměř devatenácté století bylo básnictví ve zvláštním vztahu k českému národnímu životu a že si tak přímo vynucovalo stálé úvahy o své situaci a svém smyslu.

Počátkem století dvacátého, řekli jsme, pojednou úvahy tohoto druhu ustávají a předmětem pozornosti se stává spíše básnictví vůbec, básnictví samo o sobě. Proč se tak děje, je dosti zřejmé. Národní život si dotvořil funkce, které mu dosud chyběly, vlastní orgány a předpoklady pro ně, literatura byla tím zbavena svého funkčního přetížení, získala volnost být sama sebou a žít samé sobě. Její funkce se stávají úplnou strukturou, počínají se navzájem vyvažovat a literatura se podle těchto různých funkcí počíná rozrůžňovat v rozmanité útvary. Také umělecká výstavba literárního díla nabývá nových možností, rozvíjí se experimentováním, záměrně a směle se vychyluje z rovnováhy leckdy až po sám kraj možnosti. Vývoj literatury začíná zdůrazňovat svou osobitost vůči vlivům literatur cizích: i když probíhá souběžně s vývojem cizím, nabývají leckdy jeho peripetie podoby výrazně domácí, tak např. český poetismus má sice značně obdobný ráz s literárními směry soudobými v jiných literaturách, nekryje se však úplně se žádným z nich; bylo by pak už zcela nesnadné hledat přímou obdobu v jiných literaturách pro tzv. literární kubismus, jak jej výrazně uskutečnil v české literatuře svými básnickými začátky V. Vančura.

Taková byla vnitřní i zevní situace české literární tvorby mezi dvěma světovými válkami. Nelze ovšem zapřít, že vedle kladů měla i své stíny. Literatura sice byla vyvázána z funkčního přetížení, o kterém jsme mluvili, ale byla zato stížena radikálním poklesem své důležitosti ve srovnání s jinými oblastmi národního života. Po stránce funkční se ocitla v postavení, v jakém už po delší dobu byly literatury jiných, větších zemí: stávala se znenáhla literaturou nejen funkčně nevázanou, ale také funkčně nezávaznou. Funkce, mimoestetické funkce literatury, pozbývaly svého věcného dosahu a stávaly se spíše účinnými jen vzhledem k umělecké výstavbě díla, jejímiž složkami se stávaly, než vzhledem k národnímu životu a jeho potřebám. Jinými slovy: básníku bylo dovoleno tvrdit cokoli, volně „vlát“ (jak se jednou koncem tohoto období vyjádřil obrazně žurnalista) pod jedinou podmínkou: že jeho slova nebudou brána vážně.

Místo dalšího zákonitého vývoje přišlo však za druhé republiky a za okupace přerušeni, zpřetrhání všech vývojových souvislostí nebo aspoň

vychýlení jich z dosavadního směru. Všechno, co se tehdy dalo, je v příliš živé paměti, aby bylo třeba zabývat se tím podrobně. Řekněme jen toto: funkce byly opět, jako kdysi v době největšího úpadku českého národního života za protireformace, zúženy na minimum. Jediná funkce byla vlastně literatuře dovolena úředně, totiž funkce, kterou možno označit běžným termínem jako „zábavnost“. V této funkci pak se skrývala velmi silná tendence rázu negativního: dát čtenáři zapomenout na funkce skutečně životně důležitá a aktuální. Autoři i čtenářstvo se ovšem tomuto funkčnímu omezení jak jen možno vzdírali: autoři se snažili mluvit ve smyslu funkcí aktuálně závažných mezi řádky nebo oklikou, publikum vkládalo do čtených děl aktuální smysl podle svého dohadu a podle své touhy. Situace literatury však přesto měla zjevné příznaky nezdravé abnormálnosti.

Po stránce tematické uchýlovala se literatura, zčásti pod zevním tlakem, zčásti ze snahy po úniku, k tématům v podstatě vzpomínkovým, prosyceným hodnotami vlastně už historickými, nebo dokonce polopohádkovým. V úvahách o literatuře objevil se pak najednou pseudoprobém „generační“, jež Eduard Bass tehdy velmi bystře usvědčil z funkční negativy. Napsal tehdy asi toto: My, kdož jsme byli mladí, uvědomovali jsme si, že je třeba bojovat jednou za tu, podruhé za onu záležitost kulturní nebo společenské obnovy, ale nevěděli jsme, že jsme generace. Dnes nevědí mladí, zač mají bojovat, a tak aby aspoň něco měli, co by je jednotilo, uvědomují si nadměrně ostatně i známé heslo o „člověku vůbec“, který byl nastolován jako předmět a cíl poezie; „člověk vůbec“ byl ovšem jen termín pro popření, nebo spíše zamlčení jakýchkoli konkrétních a naléhavých potřeb člověka chvíle přítomné, historicky i sociálně přesně určeného. Vztah literatury k národnímu životu byl tedy za okupace katastrofálně znejasněn a rozkolísán. Že i tehdy mohla vznikat tu a tam díla významná, ba dokonce některá z vrcholných děl svých autorů – jmenujme jako jediný příklad dílo básníka, který již není mezi námi, Vančurovy Obrazy z dějin národa českého – nebylo zásluhou této situace, ale vzdoru proti ní.

Končíme onu část svého tématu, která byla – nikoli námi samými, ale kolektivním usnesením přípravného výboru – označena jako zúčtování. Promiňte, byla-li snad příliš obsírná. Zdálo se mi, že to, co předcházelo před dnešní chvílí, obsahuje dosti důležitá poučení pro stav, který máme dnes před sebou, i pro možnosti a nutnosti jeho budoucího vyřešení. Snad – podle zákonů časové následnosti – mělo toto vyúčtování předcházet před všemi sjezdovými úvahami; leč i knihy začínáme někdy číst zprostředka.

Jsme tedy nyní opravdu ve chvíli dnešní, nejpřítomnější. Situace literatury i vztah literatury k národnímu životu jsou zcela jiné než kdykoli předtím. A jejich důsledky mohou dosud být toliko prospektivně odhadovány, nikoli prokazovány na materiálu. Jde spíše, jak ostatně vyplývá ze sjezdových jednání předchozích, o přání, aby se literatura tím nebo oním způsobem zařadila mezi ostatní druhy lidského tvoření a aby se tím nebo oním směrem dále vyvíjela, než o objektivní zjištění. Nezapomínejme však, že i přání – a zvláště snad dnes, kdy tak mnohé je třeba vytvářet téměř od základu – mají svou objektivitu. Víme právě dnes velmi dobře, že vůle, zejména vůle kolektivní, je také skutečnost. Nedomníváme se proto, že by se náš úkol při pohledu na přítomnost nutně lišil od onoho, který nám připadl při diagnóze minulého stavu literatury. Lze ostatně na tuto diagnózu navázat zcela plynule. Kladli jsme si při líčení minulých období literatury velký důraz na její funkce, neboť funkce tvoří jedno z nejdůležitějších spojení literatury se společností a jejím životem. Nuže, i dnes a právě dnes je otázka funkcí pro literaturu osudově důležitá. Viděli jsme, že literatura už delší dobu pociťovala nedostatek reálního funkčního působení, za okupace pak byla dokonce o svou funkčnost oloupena. Nyní si opět má získat možnost mnohostranného působení, a přitom působení účinného. Má se stát spolubudovatelkou nové společnosti, její mentality, jejího poměru ke skutečnosti, zčásti snad i jejích institucí. Viděli jsme však na situaci české literatury v devatenáctém století, že přetížení literatury v některém směru porušuje rovnováhu jejích funkcí a má nežádoucí následky. Nechtějme proto ani dnes určovat příliš jednoznačně a závazně pro všechny útvary literární tvorby způsob, jakým má literatura sloužit; spokojme se vyznačením směru, kterým se má její působení brát. A nezapomeňme také, že podstatná, to znamená: vždy přítomná, je v literatuře jakožto umění funkce estetická. Právě ona brání tomu, aby literatura byla jednostranně zatížena jedinou funkcí zevní, umožňuje pružné střídání mimoestetických funkcí podle potřeby chvíle a daného případu i také mnohostranné současné působení díla směrem několikaletým. Není tedy ozdobou a přepychem, nýbrž podstatnou složkou umění. Udržuje také dílo při životě, dodávajíc mu schopnosti, aby postupně mohlo sloužit nejrůznějším nárokům, jaké na ně střída časů klade. Dílo může jedněch mimoestetických, životně důležitých funkcí pozbýt, jiných nabýt; přežít však takovýto funkční převrat, popřípadě dočasný nedostatek zevních funkcí může jen jako výtvar umělecký s podstatnou, třebaže daleko ne vždy převažující funkcí estetickou. Je tedy třeba, abychom žádali od umělců a aby umělci žádali na sobě samých důsledné dopracování a domýšlení umělecké i aby toto dopracování a domýšlení pokládali za stejný

závazek profesionální poctivosti, jaký pociťuje vůči své práci dobrý dělník a řemeslník.

A je-li už řeč o důsledném domýšlení, vzpomeňme i domýšlení jiného, které se také týká funkčnosti díla. Každé umělecké dílo je totiž vybudováno na jistých noetických předpokladech. Jsouc znakem, interpretuje jistým způsobem skutečnost, staví se k ní jistým způsobem. Pro období liberalismu bylo charakteristické, že noetický postoj byl pokládán za cosi téměř formálního, prakticky nedůsažného. Fašismus a jeho průvodní zjevy však poskytly lidstvu strašlivé poučení, že zdánlivě formální noetické stanovisko může vyústit v konkrétní ideologii, mnohdy takovou, že by původce takového zdánlivě formálního noetického stanoviska s hrůzou couvnul, kdyby spatřil poslední důsledky svého výtvaru. To ovšem platí netoliko o umění, ale také o vědě; nejde tu o záležitost umělecké výstavby, nýbrž o organizační princip hlubšího řádu, týkající se vší kulturní tvorby. Je proto třeba žádat stejně na umělci jako na učenci a zejména na filozofu, aby měli odvalu a svědomitost domyslit i vzdálené důsledky svého noetického postoje: svět není dnes daleko do té míry urovnán, aby z toho, co bude vytvářeno v nejbližší budoucnosti, nemohly být – i bez vůle původcovy – vyvozeny přirozeným během věcí důsledky ideologické a dále praktické, stejně neblahodárnější jako nejzhousebnější. Nepravím tím ovšem, že by dílo jednou vytvořené bylo pro všechnu dobu další jednoznačné noeticky i funkčně. Ve svém proslovu na našem sjezdu ukázal velmi krásně na osudu Máchova básnického díla básník Laco Novomeský, že ve chvíli Máchova slavného pražského pohřbu za okupace fungovalo toto dílo vzhledem k aktuální politické situaci tak, jak jeho původce naprosto nemohl předvídat.

Další nutnost, vyplývající pro literaturu z dnešní situace, je potřeba obnovení pevných a určitých vztahů v literárním světě i v literární produkci. Mám na mysli záležitost literárních škol a směrů i takzvaného rozvrstvení – nebo spíše rozrůznění – literární tvorby. Také to souvisí s funkčností literatury. Funkce, které literatura vykonává, jsou totiž tak bohaté a rozmanité, že pro různé funkce nebo spíš pro různé sestavy funkcí je třeba různých druhů tvorby. To je nesmírně důležité, neboť netoliko různí čtenáři se obracejí k literatuře s různými požadavky, ale leckdy i týž čtenář podle požadavků chvíle vyhledává různé druhy četby. A této rozmanitosti požadavků, která není nic jiného než rozmanitost funkcí, vyhovuje jednou různost literárních škol a směrů, jindy pak různost „stupňů“ literatury. Okupace, stejně jako každou diferenciací, rozmělnila i tyto rozdíly: jako osamělé ostrůvky trčely z moře neurčitosti jen jednotlivé autorské individuality. Rekonstrukce pevného půdorysu v literatuře zdá se mi proto velmi naléhavým požadavkem, tím spíše, že i pro básní-

ky samé je důležitou oporou úzká umělecká solidarita: víme z dějin básnictví, jak mnoho znamená básnický směr pro jednotlivce, jež svým dechem vynáší výše, než by kterýkoliv z nich dovedl dospět sám o sobě. I rozpory mezi směry, generacemi atd. jsou, jak známo, plodné; třeba jen podotknout, že rozpor neznamená daleko vždy spor ani v dialektickém myšlení, ani v životní praxi.

Nabízí se nám nyní velmi přirozeně po letném pohledu na autora pohled na čtenáře a jeho potřeby. Ani ten nebude příliš podrobný, neboť čas se nachyluje a náš proslov spěje k zakončení. Nesmí však pro nás zůstat pochybnou skutečnost, že čtenář je stejně důležitou nutností literatury jako autor, že společně s autorem vytváří dílo přijímaje je nebo zamítaje a dotvářeje jeho smysl, že pak zejména právě jeho prostřednictvím přecházejí hodnoty v básnickém díle obsažené do životní praxe. Čtenář prostředkuje mezi literaturou a společností. Nechtou všichni všechno; tak např. čtenářů lyriky bývá – jak i ve sjezdových diskusích bylo již jednou poznamenáno – méně než čtenářů epické prózy, a přece zdaleka nelze tvrdit, že by lyrika byla bez dosahu pro životní projevy národního celku, ať již jde o projevy jazykové, nebo vzájemné styky mezi lidmi atd. Jaký důsledek z toho vyplývá pro naši úvahu? Žádá se dnes, aby literatura byla činitelem obecně dosažným a žádá se to právem; rovněž právem se požaduje, aby autor měl na mysli zřetelnou představu o svém čtenáři a jeho požadavcích, a to nejen představu čtenáře odborně školeného, nýbrž i čtenáře z lidu, který potřebuje dobré, ale přístupné literatury. Všem těmto požadavkům musí a může literatura jako celek plně vyhovět, avšak k tomu jsou právě různé druhy literární tvorby, o kterých byla řeč před chvílí, neboť nikdy nebudou – i při nejideálnějším stavu umělecké výchovy a ve společnosti zcela beztrždní – odstraněny různé stupně vrozené umělecké vnímavosti u jednotlivců; vždy se bude přiházet, že literární výtvar příliš složitý pro jedny bude jednoduchý a plně srozumitelný pro jiné. A co se autorů týče, i v budoucnosti patrně bude zcela běžný případ, že stupeň přístupnosti různých děl téhož autora může být citelně odlišný. Řešení této zdánlivé obtíže je prosté: je jen třeba, aby se různé stupně, do kterých lze roztrždit básnická díla podle jejich srozumitelnosti a přístupnosti, navzájem vyžadovaly, aby se neutlačovaly. Obecně a prakticky důsažný, jak jsme ukázali, může být každý z nich, i takový, který je zdánlivě exkluzivní.

Bylo by třeba promluvit ještě o mnohém; tak např. se téměř vnucují svou aktuálností otázky literární tematiky a dnešního vztahu mezi básnictvím a jazykem. Obě jsou naléhavé: při tematice bylo by třeba úvahy o vztahu mezi tím, čemu se říká látková tradice a dnešním systémem hodnot, který tradičním tématům (a tradiční je v podstatě téma každé)

dodává aktuálního smyslu; při otázce jazyka dospěli bychom např. k rozpakům, potřebuje-li dnešní literární jazyk spíše toho, aby byl ochuzován o nutné možnosti vyjádření pod záminkou, že jde o cizomluvy, leckdy domnělé, či toho, aby byl spoluprací literatury a jazykovědy posilován smysl pro bohaté významové odstínění i jiné náležitosti skutečné jazykové kultury. Obě tyto úvahy, o jazyce i tematicce, žádaly by si rozvedení a je téměř jisto, že by se za nimi vynořily otázky další. Čas posledního dne sjezdu však kvapně uplývá a nezbývá než spokojit se se sarkastickou útechou, že téma, které jsme se zde – ne zcela z vlastní vůle – pokusili rozvinout, je zřejmě nekonečné. Končím proto bez konce i s velkými díky za pozornost, kterou jste mi tak laskavě věnovali.

(1946)

CESTA LITERATURY K LIDU

Vítězslav Nezval

V rámci přednášek o literatuře na cestě k lidu rád bych pojednal o poslání, které má poezie v životě, v lidském životě. Neboť právě lidský život je měřítkem, o kterém je nejméně pochyby, měřítkem univerzálním. Efemérní a nenávratný ve svém věku, bez možnosti dodatečných oprav, podroben neustále blahodárným i neblahým vlivům sociální a dějinné situace své doby, je lidský život při relativnosti všech věcí hodnotou absolutní. Mácha miluje květinu, poněvadž vadne, člověka, poněvadž umírá. Co bychom tedy mohli chtít většího pro lidský život, nežli je štěstí, kterému stále častěji připíjejí právě naši přátelé sovětští umělci. Ostatně jejich postoj nám nebyl vždy cizí. Roku 1925 jsem napsal do své knihy Menší růžová zahrada jakožto motto tyto verše:

*Odevzдал jsem svůj lístek ve znamení revoluce,
neboť jsem ten, jenž cítí osudnou nutnost štěstí.
Proti všem, kdož necitelnými mozky hromadí víc,
nežli je možno vyčerpati jedním životem.
Vyvlastnit jejich moc
a přinutiti vojska, aby byla ve střehu
nad každým, kdo chce shromažďovati.*